

**מסמך רקע בנושא:
שיקום ילדי אסירים**

מוגש לוועדה לזכויות הילד

כתיבה: נעמי מי-עמי, עובדת מחקר ומידע
אישור: שמוליק חדד-חזקיה, ראש צוות
עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

י"ח באייר תשס"ד
9 במאי 2004

1. רקע

מסמך זה נכתב לקראת דיון בוועדה לזכויות הילד בנושא ילדי אסירים, הטיפול בהם והניסיון לשקמם. בכל מדינות העולם וגם בישראל רוב האסירים הם גברים. כשליש מן האסירים בישראל הם בעלי משפחות.¹ על-פי נתוני שירות בתי-הסוהר,² במאי 2001 היו בבתי-הכלא בישראל 7,139 אסירים שפוטים, ובהם 2,426 אסירים נשואים ו-808 אסירים גרושים ואלמנים. לפי האומדן של הרשות לשיקום האסיר יש בארץ כ-9,000 ילדי אסירים הזקוקים לתוכניות ההתערבות.³

ילדי אסירים מכונים בספרות המקצועית "הקורבן הנעלם" או "הקורבן הנשכח". עד היום נעשו מעט מחקרים העוסקים בהם כאוכלוסייה מיוחדת שיש לטפל בה באמצעים מיוחדים, ולא נחקרה די הצורך השפעת הכליאה של אחד ההורים על התפתחותם.⁴

כל אנשי המקצוע מסכימים שילדי אסירים הם ילדים בסיכון גבוה הזקוקים להשקעה מרובה כדי לגדול להיות אזרחים מועילים בחברה, ולא דור המשך של עבריינים המהווים נטל חברתי וכלכלי כבד על המדינה.⁵

2. בעיותיהם של ילדי האסירים⁶

נמצא שילדי אסירים סובלים הן מבעיות האופייניות לרוב המשפחות החד-הוריות הן מבעיות הנובעות ממצבם המיוחד. כליאתו של האב⁷ בבית-סוהר משפיעה לרעה על עיצוב אישיותו ועל התנהגותו של הילד וגורמת לו קשיים עצומים:

- קשיים כלכליים;

- סטיגמה קשה, רגשות בושה, ניכור ונידוי;

¹ Avraham Hoffman, "The Hidden Victims": The Inmates' Children and the 'Triangular Program' Designed to Help Them", Presented at the 28th International Conference of Social Welfare held in Jerusalem, June 1998

² את הנתונים מסרה הגב' דרורה אמיר, יועצת מחוזית וממונה על תחום ההדרכה ומשפחת האסיר במחוז דרום, מכתב, 10 במאי 2004.

³ שם.

⁴ יש אנשי מקצוע הסבורים שבעיותיהם של ילדי האסירים דומות לבעיותיהם של כל הילדים הגדלים במשפחות חד-הוריות, ומציעים לטפל בהם באותה צורה. אחרים טוענים שזו קבוצה ייחודית הזקוקה לטיפול מיוחד.

⁵ Avraham Hoffman, "The Hidden Victims": The Inmates' Children and the 'Triangular Program' Designed to Help Them", Presented at the 28th International Conference of Social Welfare held in Jerusalem, June 1998; Avraham Hoffman, "Israel's Prisoner Rehabilitation Authority – Programs for the Families, Presentation at the Fifth North American Conference on the Family and Corrections, Maryland, September 1998; John Haggan, The Next Generation: Children of Prisoners, Research Proposal Presented to the University of North Carolina, 1999

⁶ שם, וכן אברהם הופמן, "פרויקט 'המשולש' – חונכות לילדי אסירים כחלק מתהליך כולל של שיקום משפחת האסיר", בתוך: יוחנן ווזנר ואחרים (עורכים), עבריינות ועבודה סוציאלית: ידע והתערבויות, אוניברסיטת תל-אביב, 1994.

⁷ מסמך זה עוסק בעיקר בילדים לאבות אסירים. בעיותיהם של ילדים לאמהות אסירות דומות, אך יש להם גם בעיות ייחודיות, וראה להלן.

- נסיגה בהתפתחות (למשל חזרה להרטבת לילה), הערכה עצמית נמוכה, חוסר מוטיבציה וחוסר הישגיות, התבודדות, דיכאון ורגשות אשמה;⁸
- בלבול בזהות המינית בגלל העדר מודל חיקוי גברי;
- הפרעות נפשיות;
- התמודדות עם נטילת אחריות על אחים ותמיכה באם בגיל צעיר מדי;
- חסך בתשומת לב של האם, שכן היא מתמודדת עם קשיים עצומים עקב מאסרו של בן-זוגה;
- קשיים בהתמודדות בבית-הספר והישגים לימודיים נמוכים. לפעמים ילדי אסירים נפגעים מבית-הספר ומצטרפים לחבורות רחוב, ולפעמים הם נושרים מן הלימודים כדי לעזור בפרנסת המשפחה;
- קושי ביצירת קשרים חברתיים;
- עם כניסתו של הילד לגיל ההתבגרות הוא עלול להיזדרזר להתנהגות עבריינית. המעבר מילדות לבגרות קשה במיוחד לילדי אסירים. הם עלולים להתמכר לסמים ולאכזחול, להיזדרזר לעבריינות ופשיעה, לפתח בעיות בזהות המינית, להיכשל בלימודים, לעזוב את הבית בטרם עת, להביא ילדים לעולם בטרם עת ולהינשא בגיל צעיר מדי.⁹
- קשיים לאחר שחרור האב מהמאסר: הסתגלות למצב החדש של המשפחה, הסתגלות לשינויים שחלו באב, חשש לאבד את האב שוב וציפיות שפעמים רבות אינן מתגשמות.¹⁰
- יש לזכור שהמשפחה שבה הילד חי עשויה להיות חריגה עוד לפני המאסר של אחד ההורים; פעמים רבות הילד סבל לפני המאסר מהזנחה, מאלימות ומהתעללות, כלומר, הילד היה בסיכון גבוה מלכתחילה, ובעיותיו התעצמו עם המאסר.¹¹

3. הבעיות המיוחדות של ילדי אם אסירה

השפעת מאסר של האם שונה מהשפעת מאסר של האב, שכן על-פי רוב הנשים הן שמטפלות בילדים. כאשר גברים נאסרים – בנות זוג, אחיות, אמהות וסבות מתגייסות לשמור על המשפחה מפני פירוק. כאשר אישה נאסרת – וכשאין אף אחד שיטפל בילד במקומה – יש סכנה שייפגעו זכויותיה החוקיות כאם, והילד ילקח ממנה ויימסר למוסד או למשפחה אומנת. אם משפחה אחרת תאמץ את הילד האם עלולה לאבד את האפוטרופסות לחלוטין.

⁸ ראה הופמן, הערות 5 ו-6 לעיל.

⁹ John Hagan, The Next Generation: Children of Prisoners, University of North Carolina, 2002.

¹⁰ מתוך נייר הדרכה לחונכים שהתקבל מאבי דיאמנט, הרשות לשיקום האסיר, 3 במאי 2004.

¹¹ John Hagan, The Next Generation: Children of Prisoners, University of North Carolina, 2002.

פעמים רבות ילדי אסירות נכנסים למעגל האומנה וההשמה החוץ-ביתית, שכן כאשר האם נאסרת לא תמיד יש בני משפחה שיטפלו בהם (הדבר קורה לעתים רחוקות יותר כשהאב נאסר). כך הם נחשפים לטראומה נוספת – טיפול בידי זרים. במחקר שנעשה בארצות-הברית נמצא שילדיהן של 10% מן האסירות נמסרו לאומנה, לעומת ילדיהם של 2% מן האסירים.¹²

4. גישות לשיקום ילדי אסירים

בספרות המקצועית יש הבחנה ברורה בין שתי גישות בעניין ילדי אסירים:

1. הגישה הרואה בילדי אסירים קבוצה הדורשת טיפול כשהיא לעצמה (Intrinsic Focus).

2. הגישה הרואה בילדי האסירים קבוצה שיכולה לסייע בשיקומו של האסיר (Extrinsic Focus).

תוכניות התערבות שפותחו בעולם המערבי מוגדרות לפי שתי מגמות אלו. לפי הגישה הראשונה ילדו של האסיר הוא בעיה חברתית שיש להתמודד אתה, ואילו לפי הגישה השנייה הוא גורם מסייע לקליטתו מחדש של האסיר במשפחתו.¹³

5. משרד הרווחה – הרשות לשיקום האסיר

הרשות לשיקום האסיר במחלקת השירותים החברתיים של משרד הרווחה נוסדה בשנת 1984 על-פי חוק **הרשות לשיקום האסיר, התשמ"ג-1983**. סעיף 3(5) לחוק קובע כי אחת ממטרותיה של הרשות היא **"לסייע למשפחות האסירים בעת המאסר ואחריו באמצעות הלשכות לשירותים חברתיים שליד הרשויות המקומיות וגופים אחרים"**. לראשות סניפים בירושלים, בתל-אביב, בבאר-שבע ובחיפה.

על-פי רוב, פעולת הרשות מתחילה בבית-הסוהר, שלושה עד שישה חודשים לפני שחרור האסיר; כשיש לאסיר משפחה, הרשות מתחילה לפעול מייד עם המאסר. הרשות מלווה את האסיר ומשפחתו גם אחרי השחרור.

בשנת 1986 התחילה הרשות לשיקום האסיר להפעיל את **פרויקט "המשולש"** לטיפול באסיר ובמשפחתו. **פרויקט "המשולש"**¹⁴ משלב את שתי הגישות לטיפול בילדי אסירים שהוזכרו לעיל. הוא ניסיון ייחודי להתמודדות כוללת עם שיקום האסיר ומשפחתו, ומטפל בשלוש צלעותיה של המשפחה: הילד, האם-האישה והאב-הבעל-האסיר.

פרויקט "המשולש" כולל –

- טיפול בילד במסגרת **"פרויקט חוננות ילדי אסירים"**;
- טיפול באישה במסגרת קבוצות תמיכה לעזרה עצמית לנשות אסירים;

¹² אתר האינטרנט Legal Services for Prisoners with Children, <http://www.prisonerswithchildren.org>, כניסה: 4 במאי 2004.

¹³ ראה הופמן, הערות 5 ו-6 לעיל.

¹⁴ המידע על פרויקט "המשולש" נלקח מן המאמרים של אברהם הופמן, לשעבר ראש הרשות לשיקום האסיר (ראה הערות 5 ו-6 לעיל), וכן מנייר הדרכה לחונכים ששלח אבי דיאמנט, הרשות לשיקום האסיר, 3 במאי 2004.

- טיפול באסיר באמצעות "תוכנית הורות לאבות אסירים".

להלן פירוט של הטיפול הניתן בפרויקט "המשולש":

פרויקט חונכות ילדי אסירים

הפרויקט מופעל ברשות לשיקום האסיר זו השנה ה-18 בשיתוף פר"ח ושירות בתי-הסוהר. הפרויקט החל לפעול באופן ניסיוני בירושלים ובבאר-שבע בשנת 1986 ולווה במחקר של המוסד לביטוח לאומי.¹⁵

בשל מחסור במשאבים, הפרויקט פועל רק ביישובים שבהם מתקיימים לפחות שני התנאים האלה:

1. מינוי של עובד סוציאלי מטעם הרשות לשיקום האסיר בלשכת הרווחה המקומית (רכז רש"א);

2. קבוצה של 10 ילדי אסירים לפחות ביישוב אחד.

ביישובים שבהם לא מופעל פרויקט ייחודי לילדי אסירים הרשות מיידעת את משפחות האסירים שהילדים יכולים להשתתף בפרויקט פר"ח במסגרת בית-הספר. כמו כן הרשות מעבירה לפר"ח בקשות של אסירים המתגוררים ביישובים שאינם נכללים בפרויקט להשתתף בפרויקט.

במסגרת הפרויקט הילד נפגש עם חונך בקביעות – פעמיים בשבוע במשך כארבע שעות. החונך הוא סטודנט באוניברסיטה הפועל במסגרת תוכנית פר"ח, והוא משמש לילד "אח בוגר": נותן לו סיוע נפשי, משחק עמו, מלווה אותו למופעי תרבות ולחוגי ספורט ועוד. הסטודנטים משתתפים בקורס הכנה והכשרה שנותנים יועצי הרשות לשיקום האסיר ומקבלים הדרכה שוטפת.

החונך נעזר בשעת הצורך ברכז רש"א, שהוא עובד סוציאלי בהכשרתו. הרכז הוא שמאתר את המשפחות המתאימות בקהילה ואת המועמדים בכלא, ועם כניסת חונך פר"ח לתפקידו הם מקיימים יחד ביקורי בית לאיתור הילדים המתאימים לפרויקט.

התוכנית כוללת גם ביקורים קבועים (אחת לחודש) של הילד אצל אביו בכלא כדי לחזק את הקשר ביניהם לקראת שובו של האב לביתו.¹⁶

מטרות פרויקט חונכות ילדי אסירים

- הידוק הקשר בין האסירים לילדיהם;
- חיזוק הילד והעלאת ביטחונו העצמי;
- שיפור התפקוד החברתי והבין-אישי של הילד;
- שיפור הישגי הילד בלימודים;
- חיזוק האב בכלא.¹⁷

¹⁵ ראה דבי עובדיה, חונכות ילדי אסירים, מינהל המחקר והתכנון, מפעל מיוחד מס' 31, המוסד לביטוח לאומי, 1989; דבי עובדיה, מפעל מיוחד לחונכות ילדי אסירים – שנה ב', מינהל המחקר והתכנון, מס' 35, המוסד לביטוח לאומי, 1990.

¹⁶ גבי רחל כרמל-קפלן, יועצת מחוזית של הרשות לשיקום האסיר, מכתב, 9 במאי 2004.

טיפול בנשות אסירים

אשת האסיר מקבלת חיזוק וסיוע בקבוצת תמיכה לנשות אסירים וכן משתתפת עם בעלה בייעוץ משפחתי. היא גם מקבלת עזרה ברכישת השכלה ובמציאת עבודה.

טיפול באסיר

הבעל-האב האסיר משתתף בתוכנית הורות לאבות אסירים שמטרתה ללמד אותו כיצד להתנהג עם ילדיו, כיצד להתמודד עם הבעיות שעורר מאסרו אצל ילדיו וכיצד להיעזר בשירותי הקהילה עם שחרורו. נוסף על כך, עבור המשפחה כולה פותחה תוכנית של טיפול משפחתי קצר מועד, כדי לתת פתרון מידי לבעיות המתעוררות עם השחרור.¹⁸

בשנת 2004 פרויקט החונכות לילדי אסירים פועל ב-22 יישובים, מטופלים בו 405 ילדים ותקציבו כ-370,000 ₪. (100,000 ₪ לפעילות שוטפת, ובכללה נסיעות לכלא, ועד 260,000 לשכר רכזי הפרויקט בפר"ח).¹⁹

בעיות וקשיים

הבעיה העיקרית העומדת בפני הרשות לשיקום האסיר בבואה להפעיל את הפרויקט לשיקום ילדי אסירים היא מחסור במשאבים. בשנת 2004 התקבלו 618 פניות הצטרפות לפרויקט, ואושרה הצטרפותם של 405 ילדים בלבד, בשל צמצומים ברשות אשר גרמו לפיטורי רכזים ברשויות המקומיות ובשל צמצומים בפר"ח. לעומת זאת בשנת 2003 טופלו 479 ילדים (מתוך 713 בקשות).

כמו כן, בשנת 2003 פעל הפרויקט ב-32 יישובים, ואילו בשנת 2004 הוא פועל ב-22 יישובים בלבד. כלומר – ב-10 יישובים הופסקה הפעלתו בגלל מחסור במשאבים. הנתונים הללו מלמדים שהפרויקט נתון במגמת צמצום בשל חוסר תקציב, למרות הביקוש הגובר (לעומת 2002 ו-2001).

בעיה נוספת התעוררה בעניין הפעלת הפרויקט בעבור ילדי אסירים השוהים בפנימיות. רוב הפנימיות שוכנות מחוץ לערים, ועלות חונך לילד בפנימייה גבוהה יותר בשל הוצאות נסיעה וזמן נסיעה. האוכלוסייה הנפגעת ביותר היא ילדי האסירות, שעל-פי רוב מוצאים מן הבית זמן קצר לאחר המאסר.²⁰ כיום יש בכלא נווה-תרצה רק ארבע נשים אסירות שלילדיהן אושר הפרויקט, ומהן רק שתיים זכות לביקור ילדיהן במסגרת הפרויקט.²¹

¹⁷ מצגת של הרשות לשיקום האסיר: חונכות ילדי אסירים – פר"ח, פברואר 2004.

¹⁸ הופמן, ראה הערות 1, 3 ו-4.

¹⁹ גבי רחל כרמל-קפלן, יועצת מחוזית של הרשות לשיקום האסיר, מכתב, 9 במאי 2004, ומר אבי דיאמנט, הרשות לשיקום האסיר, מכתב, 3 במאי 2004.

²⁰ ראה סעיף 3 – הבעיות המיוחדות של ילדי אם אסירה.

²¹ רחל כרמל-קפלן, עובדת סוציאלית ויועצת מחוזית ברשות לשיקום האסיר, מכתב, 9 במאי 2004.

תוכניות נוספות

במהלך השנים התברר שלא כל האסירים שהם אבות לילדים יכולים להשתתף בפרויקט "המשולש". לפיכך פיתחה הרשות תוכניות נוספות:

הוסטל למגורי אסירים לשעבר בעלי משפחות

ההוסטל משמש תחנת מעבר בין בית-הסוהר לבית המשפחה. אסירים מכורים לסמים מעדיפים להשתמש באופציה זו כדי שלא להתמודד עם שתי בעיות בו-בזמן – התמכרות לסמים והסתגלות מחודשת למשפחה. ההוסטלים מאפשרים לאסירים לחזור הביתה בהדרגה ונותנים למשפחה זמן הסתגלות.

הוסטל למגורי אסירים לשעבר שנכלאו בגלל עבירות אלימות כלפי משפחתם

גם הוסטל זה משמש תחנת מעבר. לאסירים בעלי עבר של אלימות במשפחה החזרה למשפחה בעייתית עוד יותר מלאסירים אחרים, ולכן נפתח עבורם הוסטל זה. בהוסטל גרים 12 אסירים פרק זמן של שישה חודשים, ומשתתפים עם נשותיהם בתרפיה קבוצתית. שני ההוסטלים מיועדים רק לאסירים לשעבר גברים.

הוסטל למגורי אסירות לשעבר וילדיהן

אסירות שיש להן ילדים סובלות מבעיות ייחודיות. כאמור, רוב האסירים בישראל הם גברים ומיעוטם נשים (ב-1997 היו בישראל 180 אסירות לעומת 5,515 אסירים). כ-70% מן האסירות הן אמהות, ורבות מהן אמהות חד-הוריות. לרוב הנשים האסירות יש עבר של התעללות בילדיהן ובעיות נפשיות קשות, וכל אלה מקשים עליהן להשתקם. לפיכך הקימה הרשות הוסטל שבו האסירות לשעבר יכולות לגור עם ילדיהן, והדבר נותן להן מוטיבציה לשיקום. בהוסטל גרות עד חמש נשים ועד חמישה ילדים, והוא מנוהל בצורה משפחתית. הנשים צריכות למצוא עבודה בעזרת הרשות לשיקום האסיר, והילדים שוהים במסגרות המתאימות לגילם (מעון יום או בית-ספר). בערבים האמהות והילדים משתתפים בתרפיה קבוצתית; כמו כן הם משתתפים בפעילויות שאמהות שאינן אסירות נוהגות לעשות עם ילדיהן, כמו יציאה לאירועי תרבות, סיורים בטבע ופעילויות ספורט. כל אלה מחזקים את הקשר בין האם לילדיה ואת ביטחונה בעצמה כאם. ישראל היא המדינה הראשונה שאפשרה לאסירות לשעבר לשהות בהוסטל מיוחד עם ילדיהן.²²

²² Hoffmann, Avraham. Israel's Prisoner Rehabilitation Authority – Programs for the Families. Presentation at the Fifth North American Conference on the Family and Corrections, Maryland, September 1998.

עמותת "יד לאדם"

עמותת "יד לאדם" נוסדה בשנת 1989 במטרה לסייע לילדי אסירים להשתלב בחברה ולממש את הפוטנציאל האישי שלהם למרות מצוקתם הנוכחית, וכן לסייע לנשות האסירים במאמצייהן לנהל אורח חיים תקין. "יד לאדם" נוסדה ביוזמת ד"ר עדינה תמיר, והיא משמשת עד היום יושבת-ראש העמותה. העמותה מפעילה כיום ארבעה מועדונים, בירושלים, בתל-אביב, בחיפה ובבאר-שבע. במועדונים מתנהלות פעילויות למען משפחת האסיר, ובהן –

- משחקיות טיפוליות;
- ריכוז פעילות חונכות;
- שיעורי העשרה (מחשב, נגינה, ציור וכו');;
- פעילויות חברתיות ותרבותיות שונות.

העמותה מפעילה פרויקטים משותפים עם שירות בתי-הסוהר, המועצה לשלום הילד, הרשות למלחמה בסמים ומתנדבי פרויקט פר"ח של הרשות לשיקום האסיר. העמותה מקבלת תמיכה מכמה גופים פרטיים וציבוריים, ובהם המשרד לביטחון פנים והאפוטרופוס לנכסי נפקדים. כמו כן תומכים בעמותה אנשים פרטיים. תקציבה של העמותה לשנת 2001 היה 500,000 ₪.

עמותת "יד לאדם" עומדת בפני קשיים בגלל הקטנת ההקצבות הממשלתיות, הגורמת להקטנת תקציבה שלה. היא זקוקה לתרומות קבועות כדי להמשיך בפעילותה ולעמוד בביקוש ההולך וגובר לשירותיה.²³

²³ עלון שהתקבל מעמותת "יד לאדם" ב-2 במאי 2004; אתר האינטרנט של השב"ס, כניסה: 2 במאי 2004

מקורות

דוחות מחקר

הופמן אברהם, "פרויקט 'המשולש' – חונכות לילדי אסירים כחלק מתהליך כולל של שיקום משפחת האסיר", בתוך: יוחנן וזנר ואחרים (עורכים), עבריינות ועבודה סוציאלית: ידע והתערבויות, אוניברסיטת תל-אביב, 1994.

עובדיה דבי, חונכות ילדי אסירים, מפעל מיוחד מס' 31, מינהל המחקר והתכנון, המוסד לביטוח לאומי, 1989.

עובדיה דבי, מפעל מיוחד לחונכות ילדי אסירים – שנה ב', מפעל מיוחד מס' 35, מינהל המחקר והתכנון, המוסד לביטוח לאומי, 1990.

Hoffman Avraham, "The Hidden Victims': The Inmates' Children and the 'Triangular Program' Designed to Help Them", Presented at the 28th International Conference of Social Welfare held in Jerusalem, June 1998

Hoffman Avraham, "Israel's Prisoner Rehabilitation Authority – Programs for the Families", Presentation at the Fifth North American Conference on the Family and Corrections, Maryland, September 1998

Haggan John, The Next Generation: Children of Prisoners, Research Proposal Presented to the University of North Carolina, 1999

מכתבים ושיחות טלפון

עמותת "יד לאדם", עלון, התקבל ב-2 במאי 2004.

רחל כרמל-קפלן, עובדת סוציאלית ויועצת מחוזית ברשות לשיקום האסיר, מכתב, 9 במאי 2004.

רחל כרמל-קפלן, עובדת סוציאלית ויועצת מחוזית ברשות לשיקום האסיר, שיחות טלפון 5, 6, ו-9 במאי 2004.

אבי דיאמנט, הרשות לשיקום האסיר, מכתב, 3 במאי 2004.

נייר הדרכה לחונכי פרויקט פר"ח של הרשות לשיקום האסיר, התקבל ב-3 במאי 2004.

דרורה אמיר, יועצת מחוזית וממונה על תחום הדרכה ומשפחת האסיר במחוז הדרום, מכתב, 11

במאי 2004.

מצגת

הרשות לשיקום האסיר, חונכות ילדי אסירים – פר"ח, פברואר 2004.

חוקים

חוק הרשות לשיקום האסיר, התשמ"ג-1983.

אתרי אינטרנט

אתר האינטרנט של Legal Services for Prisoners with Children, <http://www.prisonerswithchildren.org>, כניסה : 4 במאי 2004.

אתר האינטרנט של שירות בתי-הסוהר, <http://www.ips.gov.il>, כניסה : 2 במאי 2004.